

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Кафедра тюркської філології

Курсова робота

з азербайджанської філології

на тему:

**ПІВДЕННА ГРУПА ДІАЛЕКТІВ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ: ЛЕКСИКА,
ФОНЕТИКА, МОРФОЛОГІЯ**

Студента групи **Паз14-19**

Факультету східної і слов'янської філології

Денної форми здобуття освіти

Освітньої програми: **Азербайджанська мова і література та переклад, друга східна мова, західноєвропейська мова**

Спеціальності 035 Філологія

Спеціалізації 035.111 Східні мови та літератури (переклад включно), перша - азербайджанська

Полівіна Андрія Олександровича

Науковий керівник:

к. філол. Н., доц. Пілик В. В.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

Київ - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	с.3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТІВ.....	с.5
1.1 Визначення терміну “діалектологія” та супутніх понять.....	с.6
1.2 Історія вивчення діалектів.....	с.15
1.3 Історія вивчення діалектів азербайджанської мови.....	с.20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПІВДЕНОЇ ГРУПИ ДІАЛЕКТІВ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ.....	с.24
2.1 Фонетичні особливості південних діалектів азербайджанської мови.....	с.24
2.2 Морфологічні особливості південних діалектів азербайджанської мови.....	с.26
2.3 Лексика Південної групи діалектів азербайджанської мови.....	с.28
2.4 Про вплив південних діалектів на азербайджанську мову.....	с.31
ВИСНОВКИ.....	с.32
АНОТАЦІЯ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	

ВСТУП

В наш час майже кожна держава, що має свою національну мову, сформувала її літературний варіант, який дає змогу мовцям, які вивчили його, спілкуватись між собою без зайвих проблем. Це сприяє кращій комунікації між людьми з різних кутків однієї країни (в деяких випадках навіть декількох країн, наприклад літературний стандарт арабської мови), а також допомагає в згуртуванні населення навколо певної ідеї, яку може втілювати собою мова. Ці літературні варіанти в своїй більшості були сформовані на основі того чи іншого діалекту, мовці якого найбільше впливали на життя усього народу, або також деякі літературні стандарти мов були сформовані з декількох діалектів з метою найкращого розуміння і викладання цього стандарту усіма мовцями країни. Але, тим не менш, в багатьох державах досі збереглись безліч діалектів, носії яких зберегли свої унікальні мовленнєві особливості, за допомогою вивчення яких ми можемо краще зрозуміти особливості історії регіону, де говорять цим діалектом, так і всієї країни загалом.

Актуальність даної роботи полягає у відсутності наукових матеріалів, що розповідають про формування і функціонування південних діалектів азербайджанської мови. А також ця робота може бути актуальною через відсутність точних даних про історично-мовленнєві особливості регіону, що сприяли азербайджанців, які живуть там, мати свою окрему групу діалектів, що відрізняється від північної, західної та східної групи діалектів.

Мета — визначити основні відмінності між південними діалектами азербайджанської з її літературним варіантом. Також, маємо приділити увагу вирішенню таких завдань, як:

1. Визначення основних джерел запозичення лексики в цій групі діалектів.
2. Визначення фонетичних особливостей південних діалектів.
3. Дізнатись вплив південних діалектів на азербайджанську мову.

Об'єктом дослідження є південна група діалектів азербайджанської мови.

Предметом дослідження виступає лексика південних діалектів азербайджанської мови, а також їх фонетичні і морфологічні особливості.

Методи, що були використані: аналіз, систематизація.

Наукова новизна полягає у визначенні особливостей функціонування та формування південної групи діалектів.

Практичне значення даної роботи полягає в тому, що систематизація знань про діалекти може допомогти краще зрозуміти культурні особливості певної групи народу, а також це дає можливість кращої комунікації з носіями даних діалектів.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТІВ

Кожна мова в тій чи іншій мірі має свої діалекти, що відрізняються за лексикою, фонетикою або граматиною. Але разом із ростом освіти та засобів масової інформації в країні — діалекти однієї мови потроху починають відмирати, тому що для щоденного спілкування мовці починають обирати знайоміший їм ще зі школи літературний варіант мови. Також відмиранню діалектів і місцевих говірок сприяє збільшення внутрішньої мобільності населення, коли людям з однієї частини держави доводиться їхати по певних справах до іншого регіону своєї країни, і з цієї причини для кращої комунікації один з одним їм доводиться користуватись літературним стандартом мови, який власне і був створений з цією метою. В тому числі політика держави, направлена на популяризацію літературної мови замість діалектів, несприятливо впливає на існування говорів у країні.

Наразі ми можемо побачити, що в економічно розвинених країнах і країнах з високим рівнем освіти від діалектів залишились лише певні фонетичні особливості, або їх не залишилось взагалі. Як приклад можна навести Велику Британію, в якій за літературний стандарт у свій час було взято Лондонський говір, або Францію, в якій влада у тому числі активно проводить політику викорінення місцевих діалектів на користь літературної норми французької мови, за основу якої був взятий паризький говір. Натомість, в країнах Центральної Азії: Афганістані, Таджикистані, Узбекистані та інших, досі зберігається велика кількість місцевих діалектів, якими до сьогодні активно користується населення цих країн. Цьому також сприяє рельєф цих країн, тому що найкраще регіональні варіанти мови зберігаються в гірських та інших труднодоступних районах, бо люди, що там живуть мали або досі мають менше можливостей для спілкування з жителями інших міст або сіл. Це також є однією з причин, чому в Україні діалекти найкраще збереглись саме на заході — в Карпатських горах. В той час як від слобожанських

і поліських говорів не залишилось майже нічого, в карпатських селах існує безліч діалектів, якими користуються і до нині.

1.1 Визначення терміну “діалектологія” та супутніх понять

Діалектологія — це напрям мовознавства, що за основу своєї наукової діяльності бере вивчення діалектів однієї мови. Також діалектологію розглядають як напрям соціолінгвістики — науки, що досліджує функціонування мови в межах суспільства.

Оскільки ми розглядаємо таку науку як діалектологія, то на нашу думку було б важливим також окреслити значення основного предмету її дослідження — діалекту.

У звичайному розумінні діалект, звичайно, є нестандартною, низькостатусною, часто простою формою мови, яка зазвичай асоціюється з селянством, робітничим класом або іншими малопrestiжними групами, але якщо говорити про діалект у лінгвістичному розумінні, то можна сказати, що всі мовці є носіями принаймні одного діалекту, і цей діалект є літературною мовою, оскільки стандартна англійська, наприклад, є таким же діалектом, як і будь-яка інша форма англійської мови, тому ми не можемо сказати, що одні діалекти перевершують інші (Chambers & Trudgill, 2004, с. 3).

За Железняком (2007) *діалект* (від грец. *διάλεκτος* — розмова, говір, наріччя) — це різновид певної мови, що разом із літературним становить національну мову; засіб спілкування між представниками однієї територіальної чи соціальної групи. (Железняк & Масенко, 2007). Також Железняк виділяє два види діалектів: територіальні та соціальні. Територіальні — ті, що мають власну фонетичну, граматичну, словотворчу, семантичну та лексичну систему і поділяються за своїм значенням на наріччя, говори та говірки; соціальні діалекти — різновиди мови, що використовують окремі групи людей, тобто іншими словами соціальні діалекти —

це арго, сленги та жаргони. Оскільки соціальні діалекти не стосуються теми нашої роботи ми не будемо зосереджуватись на них.

Те, що діалект є частиною національної мови є поглядом української діалектології на визначення даного терміну. Окрім цього, є також різні погляди на принципи виокремлення діалектів, наприклад, представники романської діалектологічної школи (П. Мейєр, Ж. Жільєрон) вважали, що реально існують лише межі окремих діалектичних явищ та їхні проекції на карті — ізоглоси, вони заперечували можливість виділення діалекту як цілісної мовної системи. Натомість німецькі і швейцарські діалектологи (Ф. Вреде, Т. Фрінгіс) доводили реальність діалектів, відзначаючи наявність у них ядра і периферії (Железняк & Масенко, 2007).

Діалектизми — позанормативні слова та словосполучення, характерні для мовлення жителів певного краю, не введені до складу активного словника загальнонаціональної (літературної) мови, які є невичерпним джерелом її поповнення та оновлення. Діалектизми мають також соціальні (властиві представникам певної соціальної групи) і професійні (притаманні обмеженому колу фахівців) ознаки, але за культурою виголошування і смислового наповнення відрізняються від жаргонізмів та арго. Діалекти вважаються проміжною ланкою між іншими територіальними мовними різновидами — говірками, які вони вбирають у себе, та наріччям, у яке вливаються. Ці різновиди часто взаємоперетинаються, взаємонакладаються, тому не завжди легко з'ясувати межі їх поширення (ареали), відображені у картографічному означнику (ізоглоси) (Ковалів, 2007, с. 286).

Генетично діалектизми можуть бути: архаїзмами — давніми словами та словосполученнями, що зникли в унормованій мові, але збереглися в діалекті; варваризмами — запозиченнями; етнографізмами — специфічними словами та виразами, що властиві для певної території (етнографізми часто є водночас варваризмами) (Волков, 2001, с. 150).

Важливо також було б зазначити структурний зв'язок між діалектичними підвидами, що ми і зробимо нижче.

Найбільшою одиницею виступає *наріччя* — діалектний масив структурно споріднених говорів, який за фонетичними, граматичними, синтаксичними, лексичними особливостями відрізняється від нормативів загальноживаної мови (Ковалів, 2007, с. 97). Тобто, іншими словами наріччя є найбільшою діалектичною одиницею, яка включає в себе говори, які в свою чергу включають в себе говірки. На прикладі української мови ми можемо виділити існування трьох наріч: північне, південно-східне і південно-західне. Причиною того, що наріччя є найбільшою одиницею, слугує те, що говори, які входять в нього мають спільні лексичні, фонетичні та інші риси.

Наступною структурною одиницею після наріч виступають *говори* — одиниці територіальної диференціації діалектичної мови, що становлять об'єднання говірок, близьких за фонетичними, акцентуаційними, граматичними та лексичними ознаками. Структурно близькі говори входять до ширшого мовного утворення — наріччя, набором диференційованих ознак на різних структурних рівнях вони протиставляються іншим говорам і літературній мові. Зовнішні межі говорів окреслюються пасмами ізоглос найважливіших у структурному відношенні явищ. У територіальному плані говори не є чітко відмежованим, замкнутим утворенням. Ізоглоси окреслюють ядро і периферію говорів: у ядрі зосереджуються його основні структурні особливості; окраїнні говірки у своїй структурі можуть поєднувати риси сусідніх говорів, витворювати ознаки перехідного діалектного типу. Межі говорів історично рухомі, їх зміна може зумовлюватися як зміщенням ізоглос визначальних рис у процесі міждіалектної взаємодії, так і колонізацією носіями говорів нових територій (Жилко, 1955). Говір також називають іншим терміном — діалект.

Найменшою структурною одиницею в цій класифікації слугує *говірка* — одиниця територіальної диференціації діалектної мови. У структурі мовно-

територіальних утворень лише говірка є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох населених пунктів, принципово рівнозначною мові говірка відзначається єдністю структури, протиставляється іншим говіркам набором диференційованих ознак на фонетичному, акцентуаційному, граматичному, лексичному, семантичному рівнях. Близькі за визначальними рисами говірки утворюють групи говірок і говори. Сукупність усіх говірок складає діалектну мову (Синявський, 1929). Тобто, мовці при спілкуванні користуються саме говірками, які можуть мати певні відмінності в залежності від населеного пункту.

Як ми можемо бачити, серед цього структурного поділу фактичною одиницею використання є говірка, їх може бути стільки, скільки населених пунктів існує в регіоні певного говору. В діалектології не прийнято давати назву кожному такому говору, окремо виділяючи лише найбільші (наприклад, в азербайджанській мові: Тебрізький, Шекінський говори). Оскільки більшість таких говірок є загальнозрозумілими і в цілому однаковими, за виключенням лише наявності деяких унікальних лексем, то їх групують на говори, сукупність яких, в свою чергу, складає наріччя. Між собою різні наріччя мають значущі відмінності і пов'язані лише тим, що є відокремленнями однієї мови.

Важливу роль у поділі діалектів на певні групи грає таке явище, як *ізогlossen* (від грец. ίσος — рівний, однаковий і γλωσσα — мова) — лінія, якою на лінгвістичних картах позначають межі поширення певного мовного явища (фонетичного — ізофона, морфологічного — ізоморфа, лексичного — ізолекса та ін.). Ізоглоси можуть відноситися до окремих населених пунктів, окреслювати невеликі ареали або виділяти великі одиниці діалектного членування. У лінгвістичних атласах ізоглоси мають різне навантаження. Вони можуть використовуватися для посилення наочності карти і дублювати те, що відбите іншими засобами картографування (геометричними фігурами, площинами), а можуть бути одним з картографічних засобів і символізувати ареальні розрізнення,

які усвідомлюються як більш віддалені від основного мовного рівня, картографованого знаками. Ізогласа вживається також у значенні назви межі певного мовного явища, яке може бути представлене на карті різними картографічними засобами. Ізогласи можуть синтезувати певні межі явищ. Ізогласи цих явищ, як правило, не збігаються, але в ряді діалектних зон вони проходять близько одна від одної, загущуються або пересікають одна одну, утворюючи пасма ізоглас, які визначають діалектне членування мови і дають можливість простежити райони найбільш інтенсивних міжмовних і міждіалектних контактів (Прилипка, 2000).

Тобто, в контексті діалектології ізогласи можуть слугувати межею поширення певних мовних явищ, які будуть однаковими для певної кількості говірок, що в свою чергу допомагає поділити ці говірки на групи за спільністю ознак.

Якщо ми згадали про ізогласи, то доречним також було б написати і про *лінгвістичну географію* — це розділ діалектології, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає їх територіальне поширення. Картографування мовних явищ було започатковане в Західній Європі в 2-й половині XIX століття німецьким вченим Георгом Венкером підготовкою атласу Рейнської провінції. У 1902-1910 роках було опубліковано 12-томний «Лінгвістичний атлас Франції» Жюля Жільєрона та Едмона Едмона, після чого одним з основних напрямів досліджень національних мов стає укладання атласів лінгвістичних. Більшість з них з'явилася у 2-й половині XX століття. За способом опрацювання і відображення на картах матеріалу визначилися різні школи лінгвістики. Це передусім романська школа, основоположною працею якої став згаданий атлас французької мови. За його принципом, в основу картографування береться окреме слово, яке наноситься на карту в записі фонетичною транскрипцією. Так побудовані атласи інших романських мов. Німецька школа лінгвістики характеризується застосуванням різних умовних знаків — лінійних і

фігурних (різноколірних). Принципи цієї школи застосовано в ряді атласів європейських мов, у тому числі слов'янських, зокрема в «Малому атласі польської мови» (Жилко, 1961).

Про деякі праці вищезгаданих вчених і їх роль у розвитку діалектології ми детальніше розповімо далі.

“Якщо ми будемо подорожувати від села до села в певному напрямку, то помітимо мовні відмінності, які відрізняють одне село від іншого. Чим далі ми будемо просуватись від початкової точки, тим більшими будуть ці відмінності. Ніколи не буде повного розриву, через який географічно суміжні діалекти не будуть взаємно зрозумілими (в тому плані, що носії цих діалектів не зможуть легко зрозуміти один одного та спілкуватися один з одним), але кумулятивний ефект мовних відмінностей буде таким, що чим більша географічна відстань, тим більше буде труднощів у мовному порозумінні. Ця ситуація відома як географічний *діалектний континуум*” (Chambers & Trudgill, 2004, с. 5).

Діалектний континуум це сукупність діалектів, що разом утворюють одну групу взаємозрозумілих між собою говорів. У Європі, наприклад, літературні варіанти французької, італійської, каталонської, іспанської та португальської мов не є взаємозрозумілими. Діалекти ж цих мов, однак, утворюють частину західно-романського діалектного континууму, який простягається від узбережжя Португалії до центру Бельгії. Серед європейських діалектних континуумів також є західногерманський континуум, який включає всі діалекти, які зазвичай називають німецькими, нідерландськими та фламандськими діалектами; скандинавський діалектний континуум, що складається з діалектів норвезької, шведської та данської мов; північнослов'янський діалектний континуум, що включає російську, українську, польську, чеську та словацьку мови; і південнослов'янський континуум, який включає словенську, сербську, хорватську, македонську та болгарську мови (Chambers & Trudgill, 2004, с. 6).

В процесі взаємодії носіїв діалектів може виникати лінгвістичне явище *вирівнювання діалектів*. Це процес, що характеризується зменшенням кількості особливостей, що притаманні декільком діалектам. В результаті цього процесу два або більше діалекти, що є близькими один до одного, стають схожими та отримують спільні риси. В основному це відбувається завдяки запозиченню лексики та/або вимови. Це явище стало проявляти себе інтенсивніше після індустріалізації завдяки підвищенню зв'язків між людьми, що проживають в різних населених пунктах.

Вирівнювання в основному стосується лексичних форм, що є незвичними або мало використовуються в тій чи іншій місцевості. У цьому сенсі вирівнювання тісно пов'язане (насправді є результатом) соціально-психологічного механізму мовленнєвої акомодатії, за допомогою якого співрозмовники матимуть тенденцію до мовного зближення. У ситуації, де носії різних, але взаємно зрозумілих діалектів зустрічаються разом, незліченна кількість індивідуальних актів короткочасного пристосування до мовлення один одного через деякий період часу призводить до довготривалого пристосування. В такій ситуації мовці також будуть уникати локальних (місцевих) лексичних форм, натомість використовуючи форми, що мають ширше географічне розповсюдження та частіше використовуються. Також мовці будуть частіше приймати “сучаснішу” лексику орієнтуючись на людей, що здаються їм соціально-привабливими (Kerswill, 2003, с. 4).

Також, говорячи про діалекти можна виділити *Аусбау-парадигму* — концепцію, мета якої пояснити взаємозв'язок між діалектами і мовами, визначити що є дійсно незалежною мовою, а що — її діалектом. Ця соціолінгвістична концепція включає в себе три поняття, які прийнято наводити без перекладу: *Ausbausprache*, *Abstandsprache* та *Dachsprache*, далі ми пояснимо значення кожного з цих термінів.

Abstandsprache може бути перекладене як “віддалена мова” — це окрема мова, що за певних причин відрізняється від усіх інших. Класичним європейським

прикладом може слугувати баскська — мова, що є абсолютно несхожою на будь-яку іншу, і в першу чергу несхожа на мови, які є її сусідами.

Ausbausprache (українською “розширена мова”) — це лінгвістичний різновид, який розглядається як окрема мова з політичних, культурних, соціальних та історичних, а також лінгвістичних причин. Статус Ausbau-мови залежить від культурних факторів, оскільки ці мови пов’язані з географічними діалектними континуумами. Польська, словацька та чеська є Ausbau-мовами, які разом утворюють західнослов’янський діалектний континуум. Вони взаємно зрозумілі, особливо польська та словацька, а також словацька та чеська, але вони утворюють три окремі мови, оскільки існують три окремі стандартизовані норми з власною узгодженою та прийнятою орфографією, власною історією та літературою, розвиненими словниками та граматики, а також кожна з цих мов є державною (Trudgill, 2004, с. 2-3).

Dachsprache або “мова-дах” — це діалект, який служить літературним стандартом усім іншим діалектам. Ці діалекти, як правило, є діалектним континуумом, але можуть бути достатньо різними, щоб їх носії не мали змоги зрозуміти порозумітись, особливо якщо ці діалекти лежать географічно далеко один від одного (Muljačić, 1993, с. 81). Тобто, мовою-дахом може виступати літературна арабська стосовно усіх своїх діалектів.

В діалектології також використовуються поняття *гетерономії та автономії*. В загальному значенні автономія — наявна міра незалежності будь-якого явища від зовнішньої причинної зумовленості, гетерономія — зовнішня зумовленість чого-небудь, що його так чи інакше можна ідентифікувати, виокремивши з оточення. Таким чином, поняття «автономія» та «гетерономія» в загальному значенні позначають, відповідно, внутрішню та зовнішню зумовленість певних властивостей, подій та процесів у певному суцтві. Будь-що має певну основу своєї якісної визначеності, але ця основа, або суть, може існувати

тільки в чомусь ширшому, щодо неї зовнішньому, — в «оточенні», яке й визначає межі суцього (Лісовий, 2001).

Гетерономія в діалектології означає залежність діалекту від літературного стандарту мови, тобто, діалект є гетерономним щодо певної літературної мови. Наприклад, люди, що говорять діалектами німецької мови, визнають, що вони спілкуються німецькою мовою і зміни в їх діалекті матимуть вплив на літературну німецьку мову. Тобто мається на увазі, що німецькі діалекти мають певний зв'язок зі стандартною німецькою. Автономія ж означає, що такого зв'язку немає і певний говір вже буде вважатись не діалектом, а повністю окремою мовою. Автономія та гетерономія є скоріше явищем культурним та політичним, аніж лінгвістичним. Наприклад діалекти півдня Швеції до XVII століття вважались гетерономними до данської мови, тому що в той час та частина Скандинавського півострову входила до складу Данії, але через деякий час після одержання незалежності Швецією ці діалекти стали гетерономними вже до шведської мови. Також в якості прикладу зміни статусу гетерономії на автономію через політико-культурні причини можна навести норвезьку мову, яка була створена на основі датських діалектів. До XIX століття Норвегія входила до складу Данії, а тамтешнє населення говорило діалектами датської мови, але з отриманням незалежності норвежці розробили власну літературну мову на основі цих діалектів, через що з'явилась окрема автономна мова. Важливо, що всі три скандинавські мови (данська, шведська та норвезька) мають різні, кодифіковані, літературні стандарти, з власними орфографією, граматиною та літературою; що вони відповідають трьом окремим національним державам; і що їх носії вважають, що вони розмовляють різними мовами (Chambers & Trudgill, 2004, с.5).

Визначення статусу діалекту чи окремої мови лежить не лише в лінгвістичній площині, але й в історичній, політичній географічній тощо. Через що літературні мови радше служать засобами спілкування та виступають символами національної ідентичності (Chambers & Trudgill, 2004, с.3).

По цій причині визначити де закінчується діалект, а де починається мова є достатньо складною задачею, тому що відповідь на це питання скоріше має соціокультурне забарвлення. Тут ми можемо навести цитату Вайнрайха: “Мова — це діалект із армією та флотом”.

1.2 Історія вивчення діалектів

Початком наукового вивчення діалектів вважається ХІХ століття, саме тоді, під час усталення національних літературних варіантів мов в Європі у дослідників починає з’являтися активний інтерес до місцевих діалектів.

Діалектологія, тобто систематичне вивчення мовних варіацій розпочалося в Європі після 1850 року, але корінням воно сягає ще давнини — захопленням акцентами і діалектами. Діалектологія спочатку розвивалась як класифікаційна дисципліна, яка зосереджувалася головним чином на моделях мовлення найбільш консервативних носіїв мови, в основному сільських малоосвічених жителів. Піком тогочасної діалектології стало видання в Сорбонні “*Лінгвістичного атласу Франції*” (10 томів, 1901-1913) авторства Жюль Жільєрона. В другій половині ХХ століття діалектологія почала занепадати у зв’язку зі зменшенням кількості сільського населення і збільшенням рівня освіти. Однак на сьогодні діалектологія отримала друге дихання завдяки активній комп’ютеризації і достатній кількості даних, які вона несе за собою, а також завдяки підвищенню інтересу до діалектів з боку соціолінгвістики, яка розглядає діалекти як спосіб взаємодії між людьми (Neil J. Smelser & James D. Wright, 2015).

Найбільший поштовх появі діалектології, як окремої науки, дав розвиток компаративної філології у ХІХ столітті. Компаративна філологія розглядає історію розвитку та взаємозв’язки між певними мовами. І саме в ХІХ столітті, коли вчені збирали мовний матеріал для своїх досліджень вони дійшли висновку, що діалекти подають давніші і більш повсякденні лексичні форми (Petyt, 1980, с. 37). Це, в свою чергу, наштовхнуло їх на детальніше вивчення регіональних форм мови.

В Англії, а потім і Великій Британії вчені-лінгвісти здавна цікавились говорами різних місцевостей своєї країни — перші згадки про діалекти англійської мови почали з'являтися ще в XII столітті. А в XVIII столітті почали з'являтися вже спеціалізовані глосарії діалектів — роботи, в яких містилась інформація про особливості мовлення певних регіонів Англії, слова і фрази, що притаманні певним місцевостям.

Перші наукові видання, що спеціалізувались на діалектах англійської мови, почали з'являтися в Британії у XVII столітті. Тоді друком вийшла книга Александра Гіла "*Logonomia Anglica*" (1619) в якій автор подав загальну інформацію про мовні особливості основних діалектних регіонів країни. Також, пізніше в тому ж столітті вийшов перший словник діалектів: "*Зібрання англійських слів, що загалом не використовуються*" (1674) авторства біолога Джона Рея. Згодом після появи цих книг інтерес до діалектів англійської мови почав збільшуватись і світ побачили ще декілька словників і глосаріїв присвячених діалектним словам.

XIX століття для англійської діалектології характеризується великою кількістю наукових публікацій, які в своїй більшості були присвячені лексиці. Серед них, наприклад: праця Т. Батчелора присвячена Бедфордширському діалекту, робота В. Карра по Крейвенському та Дж. К. Аткинсона по Клівлендському діалектам.

В 1873 році у Великій Британії було засноване *Товариство англійської діалектології*. Перші заклики до появи такого академічного кола пролунали в 1870 році від В. А. Райта: "Я впевнений, що ми маємо докласти систематичних зусиль для зібрання і збереження лексики, що використовується в наших селах. Тому що через декілька років буде вже занадто пізно — залізні дороги і шкільні вчителі роблять свою роботу. Ми маємо зробити так, щоб кожне діалектне слово і сфери його використання були записані, якщо потрібно то і з прикладами, а також ми маємо зафіксувати місцевість, де ці слова використовуються". Наголошення саме

на фіксуванні слів говорить про те, що в той час вивчення англійських діалектів базувалось саме на дослідженні лексики. Загалом заклик Райта був почутий і дане товариство було утворене. В період своєї діяльності з 1873 по 1896 роки Товариство англійської діалектології випустило понад 80 робіт (Petyt, 1980, с. 69-71). Більша частина цих робіт були класифікованими словниками діалектних слів, але в тому числі були написані праці, присвячені фонетичним та граматичним особливостям окремих груп діалектів англійської мови.

Однією з найважливіших персоналій англійської діалектології є вчений Джозеф Райт. Головним результатом його наукової діяльності стала праця під назвою *“The English Dialect Dictionary”* (Словник англійських діалектів). Публікація усіх томів цього словника тривала сім років з 1898 по 1905, але сам збір матеріалу почався набагато раніше. При укладанні своєї праці Джозеф Райт використовував безліч письмових матеріалів, присвячених діалектам англійської мови, серед яких були роботи вище згаданого Товариства англійської діалектології та *“Етимологічний словник шотландської мови”* авторства Джона Джемісона. Окрім того Райт разом зі своєю командою опрацювали велику кількість листів, що були надіслані з усіх частин країни, духовенством, фермерами, студентами та іншими ентузіастами усіх соціальних класів, які були зацікавлені в розвитку англійської діалектології.

Враховуючи кількість матеріалу з яким мав справу Джозеф Райт, на початку його роботи після перерахування усіх людей, що причетні до укладання цього словника, він пише, що це *“Найповніший словник усіх діалектних слів, що є у використанні на даний момент, або були коли-небудь у використанні за останні 200 років”*. Найважливішими особливостями, які виділяють глосарій Райта серед усіх інших, є те, що він охоплює великий проміжок часу в 200 років, а також цей словник містить точний академічний опис лексики: від фонетики до прикладів використання слів у фразях (Markus, 2007).

В Німеччині, яка славиться великою кількістю діалектів та регіональних варіантів мови, були видані наукові праці, присвячені діалектології, що вважаються найпершими академічними описами діалектів в новітній історії.

У 1821 році Йоган Андреас Шмеллер випустив працю під назвою “*Діалекти Баварії*”. Ця робота є першою в якій було окреслено особливості не просто одного діалекту, а цілої групи. Ця книга представляє собою історико-географічний та граматичний опис німецької мови в Баварії та містить перший в історії діалектологічної науки невеликий лінгвістичний атлас.

Перше діалектичне опитування також було проведене в Німеччині. В 1873 році ентузіаст Л. Лібих розіслав поштою опитувальники вчителям початкової школи в усіх німецькомовних місцевостях Ельзасу. За результатами опитування в 1876 році були написані великі обсяги інформації про фонетичні та граматичні особливості діалекту німецької мови в Ельзасі, а також була оформлена лінгвістична мапа. Але праця Лібіха так і не була опублікована.

Також, серед важливих діалектологічних робіт, що несуть цінність як для світової, так і для німецької лінгвістики, виділяють монографію Йоста Вінтелера. Вона присвячена говору, який є притаманним селищу Керенцен, що знаходиться в швейцарському кантоні Гларус. Наукова праця Вінтелера стала еталоном для усіх подальших робіт, що були присвячені дослідженню говорів конкретно взятих населених пунктів.

Німецький лінгвіст Георг Венкер також вніс великий вклад у розвиток діалектології. Прославився він тим, що завдяки його роботі було укладено “*Діалектологічний атлас німецької мови*” в 6 томах. Конкретно заслуга Венкера полягала у проведенні діалектичного опитування, що покривало усю територію тогочасної Німецької імперії.

Першочергово в планах Георга Венкера було провести опитування мовців лише в населених пунктах навколо міста Дюсельдорф, але в 1877 він вирішив

включити в дослідження також регіон Вестфалія, а в 1879 також північ і центр Німеччини. Трохи згодом, після декількох публікацій своїх досліджень амбіції Венкера вирости до проведення опитування на території усїєї Імперії.

Методом проведення своїх досліджень Венкер обрав відправлення мовних опитувальників в усї села, що мають хоча б одну школу. Його опитувальник містив 40 спеціалізованих речень, які мають виявити специфічні особливості діалектів. Це були доволі прості за своїм виглядом речення по типу “Дощ скоро перестане лити і незабаром погода стане кращою”. Однією з головних проблем даного опитування було те, що діалекти не мають власних орфографічних правил і багато заповнених опитувальників доводилось розшифровувати, по причині того, що ледь не кожен мовець записував “переклад” цих 40 речень по своєму.

Тим не менш, результатом роботи стало те, що Георг Венкер отримав понад 52 000 відповідей, які він, на жаль, не зміг повністю обробити за своє життя. Завершенням цієї праці займався його колега Фердинанд Вреде, що приєднався до дослідження в 1887 році. Під його керівництвом в період з 1926 по 1932 було видано шість томів діалектологічного атласу (Petyt, 1980, с. 38-41).

Цінність роботи, проведеної Георгом Венкером, для розвитку діалектології полягає в тому, що вчений був першим, хто вирішив провести дослідження діалектів в межах усїєї країни, методом надсилання опитувальників, що містять спеціалізовані речення для виявлення діалектичних особливостей. Після праці Венкера багато інших науковців взяли на озброєння такий вид проведення роботи.

У Франції здавна існувало безліч діалектів, але політика держави направлена на популяризацію “Стандартної французької” не найкращим чином впливає на їх функціонування, розвиток та існування загалом. По цій причині у 1888 французький філолог та дослідник літератури Гастон Паріс закликав провести дослідження діалектів французької мови та укласти словники діалектних слів перед тим як ці самі діалекти підпадуть під абсолютний вплив літературної французької мови.

На його заклик відгукнувся швейцарський французькомовний лінгвіст Жюль Жільєрон, який вже встиг провести дослідження присвячені діалекту свого рідного регіону. Вже в 1897 році він почав роботу над роботою під назвою “*Лінгвістичний атлас Франції*”, що мала на меті зобразити лексичні особливості усіх діалектів французької мови.

Для свого дослідження Жільєрон обрав метод опитування носіїв діалектів прямо на місці. Цю роботу виконував його помічник Едмон Едмон, що в майбутньому стане співавтором цієї праці. В результаті пан Едмон об’їздив 639 населених пунктів Франції, а також Бельгії, Швейцарії та Італії, де місцеве населення говорить французькою. В основному, в кожному населеному пункті була опитана 1, максимум 2 людини. Вік людей, що були опитані, варіювався від 15 до 85 років. В записній книжці також було зазначено соціальний стан опитуваного (всього вийшло 200 людей, що позначені як “місцева інтелігенція” та 500 людей “звичайних носіїв діалекту”).

Опитування проводилось з 1897 по 1901 роки, в результаті чого з 1902 по 1910 роки було випущено 13 томів атласу, що включають в себе понад 1920 мап (Petyt, 1980, с. 41-42).

Заслуга Жюля Жільєрона і Едмона Едмона полягає в тому, що вони були першими, хто вирішив провести організовану польову роботу з носіями діалектів, результатом чого став великий атлас, що показує лексичні відмінності між діалектами в усіх франкомовних регіонах Європи. В майбутньому цей метод будуть використовувати вчені-лінгвісти в інших країнах.

1.3 Історія вивчення діалектів азербайджанської мови

Історія вивчення діалектів азербайджанської мови сягає першої половини XIX століття. Вперше ці діалекти були описані в науковій праці Мірзи Кязим-бея “Грамматика турецько-татарської мови”. Окрім того, що ця робота є першою, де було описано азербайджанські діалекти, вона також є першим науковим доробком

в якому було науково описано особливості азербайджанської мови в порівнянні з османською турецькою мовою. «У той час, коли дослідження турецької мови залишалися у вкрай зачатковому стані, у той час, коли ніхто не знав про азербайджанський говір, Мірза Кязим-бей обрав цю сферу як поле своєї наукової діяльності та створив порівняльну граматику азербайджанської та турецької мов. Ключову роль для вивчення історії турецької мови відіграє праця Мірзи Кязим-бея під назвою «Грамматика турецько-татарської мови», видана в Казані в 1839 році» (Сәфәроғлу, 2008, с. 314). Суть роботи вченого полягала в порівняльному аналізі османської мови з іншими “татарськими” мовами, серед яких в тому числі була і азербайджанська, яку в той час іноді називали “татарським говором”.

Активно збирати матеріал про діалекти азербайджанської мови почали в ХХ столітті. Близько 60 тисяч діалектизмів було зібрано дослідниками з 1924 по 1930 роки з метою вивчення діалектів азербайджанської мови та збору їх лексики. Окремо можна відзначити вченого-лінгвіста Ашмаріна, який у 1924 році розпочав опрацьовувати діалекти азербайджанської мови на замовлення Товариства з вивчення та дослідження Азербайджану. За результатами проведеної ним роботи в 1930-1931 роках було опубліковано дві частини першого тому “Словника народних говорів азербайджанської тюркської мови”. Систематичний вигляд дослідження діалектів прийняло після 1932 року.

Становлення і розвиток азербайджанської діалектології, як окремої галузі лінгвістичних досліджень тісно пов’язане з іменем Ширалієва, який в 1941 році захистив свою кандидатську дисертацію на тему “Бакинський діалект”. Ця праця отримала високу оцінку вченої ради і послужила зразком для діалектологічних досліджень не тільки в Азербайджані, але і в інших тюркомовних республіках.

Своєю ж працею «Азербайджанська діалектологія», яка складається з двох частин, Ширалієв відкрив новий етап у галузі азербайджанської діалектології. Перша частина цієї роботи була опублікована в 1942 році під тією ж назвою, а друга частина отримала назву «Загальний огляд газакського діалекту» і вийшла

друком в 1943 році. У першій частині цієї праці було розглянуто ряд загальних питань діалектологічної науки і вперше була дана класифікація азербайджанських діалектів. У другій частині пояснюються фонетичні, лексичні та граматичні особливості газакського діалекту (Teymurlu, 2017, с.15).

Після створення Академії наук Азербайджану в 1945 році науково-дослідницька робота почала проводитись вже у відділі азербайджанської діалектології, який діяв у колишньому Інституті літератури та мови імені Нізамі. Таким чином у відділі азербайджанської діалектології проводились дослідження діалектів для монографій, а також було підготовлено та надруковано анкети для складання діалектологічного словника. Завдяки цій роботі були зібрані багаті діалектологічні матеріали в більшості районів Азербайджану. На їх основі дослідниками біло створено такі праці, як: «Говори муганської групи діалектів азербайджанської мови», «Говори нахічеванської групи діалектів азербайджанської мови» в 1962 році, «Західні діалекти та говори азербайджанської мови» в 1964 році. Також Академією наук Азербайджану був виданий однотомний «Діалектологічний словник азербайджанської мови» (Teymurlu, 2017, с. 15-16).

Сучасна азербайджанська діалектологія виділяє 4 групи діалектів азербайджанської мови: Західну, Східну, Північну та Південну. Ця класифікація будується на географії їх розповсюдження, що не включає в себе території Ірану, де проживають приблизно 30 мільйонів азербайджанців.

Виходячи з наведеної нами вище інформації ми можемо стверджувати, що діалект є простонародною мовою, яка не має якогось стандарту і може змінюватись динамічно. В сучасному світі в країнах з якісною транспортною системою та хорошою економічною ситуацією діалекти можуть поступатись на користь літературного стандарту мови, який є зрозумілим мовцям по всій країні.

Азербайджанська мова має чотири великі групи діалектів, що діляться на менші говори, якими спілкуються в певних населених пунктах. Темою нашої курсової роботи є Південна група діалектів азербайджанської мови, яку ми будемо

детально розглядати в наступному розділі іноді детальніше зупиняючись на конкретних говорах.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПІВДЕННОЇ ГРУПИ ДІАЛЕКТІВ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ

Всього в азербайджанській мові виділяють чотири великі групи діалектів: Північна група (Шекінський діалект та Загатало-Гахський говір), Західна група (Газахський, Карабаський та Гянджинський діалекти), Східна група (Губинський, Бакинський, Шамахинський діалекти та говори Муганської долини) та Південна група (Нахчиванський, Ордубадський та Тебрізький діалекти). До Південної групи діалектів також іноді додають Іреванський (Єреванський) говір (Şirəliyev, 2008, с.19).

Також ще однією особливістю Південної групи діалектів та говорів азербайджанської мови є те, що в ній також прийнято виділяти діалект міста Тебріз, що знаходиться в Ірані (на відміну від Нахчивану та Ордубаду, що знаходяться в Азербайджанській Республіці). Це може свідчити про те, що хоч Північний та Південний Азербайджан вже понад 200 років не є єдиною державою і мають різні літературні стандарти мови, діалекти, не дивлячись на кордони, все таки зберігають спільні ознаки.

Якщо ми подивимось на карту розповсюдження південних діалектів та говорів азербайджанської мови, то ми побачимо, що вони йдуть лінією із північного-заходу з початком в місті Нахчиван до південного-сходу закінчуючись на місті Тебріз та його околицях.

2.1 Фонетичні особливості південних діалектів азербайджанської мови

Діалекти азербайджанської мови по більшій частині відрізняються між собою лише фонетично і лексично. Південні діалекти також мають свої фонетичні особливості, які ми опишемо нижче.

1. Більш відкрита вимова звуку [ə], наприклад в словах: əv, bənə, dəylıx, həylə та ін.

2. Широко розповсюджена носова вимова звуків [a], [i], [u], наприклад в словах: *sibia*, *dəda*, *əli*, *gözu* та інших.
3. Заміна звуку [a] в першому складі звуком [ə], наприклад в словах: *bəğ* (в літературній *bağ*), *dəğ* (в літературній *dağ*), *qəgə*, *qəyış*, *qəmçi*, *əyah*, *nəziḫ`*, *qəçi*, *qəuqənah*.
4. Заміна звуку [e] звуком [ə], наприклад в словах: *penir-pənir*, *sevgi-səvgi*, *neft-nəft*, *deyil-dəyil*, *heybə-həybə*, *çeşmə-çəşmə*, *çevir-çəvir*, *ver-vər* та інші.
5. Заміна звуку [i] звуком [ü], наприклад в словах: *şəkil-şəkül*, *bilir-bülür*, *bildir-büldür* та інші.
6. Заміна звуку [o] звуком [a], наприклад в словах: *ov-av*, *dovşan-davşan*, *yovşan-yavşan*, *qovırma-qavırma*, *pilov-pilav*, *alov-alav*, *cilov-cilav* та інші.
7. Заміна звуку [ö] звуком [ə], наприклад в словах: *övlad-əvlat*, *tövlə-təvlə*, *bülöv-büləv*, *kösöv-kösəv*, *bütöv-bitəv* та інші.
8. Заміна звуку [k] на [g] на початку слова перед закритим звуком [e], наприклад в словах: *keçi-geçi*, *keçdi-geçdi*, *keşniş-geşniş* та інші.
9. Заміна звуку [k] звуком [ç] та заміна звуку [g] звуком [c], наприклад в словах: *küçə-çüçə*, *kiçik-çiçix`*, *keçi-çeçi*, *kim-çim*, *gəl-cəl*, *gül-cül*, *gecə-cesə*, *gün-cün*, *getdim-cetdim* та інші.
10. Заміна звуку [x] звуком [h] на початку слова, наприклад в словах: *hazal-hazal*, *hermən-hermən*, *hursun-hursun*, *horuz-horuz*, *xörək-hörəx`*, *xala-hala* та інші.
11. Заміна звуку [ç] звуком [ts] на початку слова, наприклад в словах: *çay-tsay*, *çal-tsal*, *çadır-tsadır*, *çaynik-tsaynix`* та інші.
12. Не дотримання гармонії голосних в деяких випадках, наприклад в словах: *beşlik-beşlix*, *əkinçilik-əkinçilix*, *gəlmək-gəlmax*, *gəldikdə-gəldixda*, *içmişik-içmişix*, *gedəcək-gedacax*, та інші (Şirəliyev, 2008, с.23).

Серед усіх цих фонетичних особливостей ми хочемо звернути увагу на другий пункт, а саме на носову вимову голосних звуків. Носова вимова звуків не є

загальноприйнятою нормою в азербайджанській мові та є специфічною рисою саме південних діалектів азербайджанської мови.

Також ми хочемо приділити увагу 11 пункту — вимові звуку [ç] як [ts]. Азербайджанська літературна мова не має такого звуку, але носії південних діалектів його використовують, що зближає їх із носіями західних діалектів, де також активно використовується звук [ts]. Дослідники діалектів азербайджанської мови стверджують, що цей звук прийшов до діалектів азербайджанської мови від мовлення сабірсько-хазарських племен, що певний час проживали в тому числі на території сучасної Азербайджанської Республіки та на території Південного Азербайджану (Məmmədli, 2019, с. 14). Також варто відмітити, що даний звук через внутрішнє переміщення носіїв діалектів по країні здобув широке розповсюдження в розмовній мові різних верств населення.

Однією з фонетичних особливостей, що характерна для Нахчиванського, Ордубадського та Тебрізького діалекту є дзвінка вимова кінцевого звуку [q], що наближає його до звуку [x]. Ця специфічна вимова також зустрічається в західній групі діалектів, а також в розмовній азербайджанській мові, що також може свідчити про певний вплив цих говорів на народну мову.

2.2 Морфологічні особливості південних діалектів азербайджанської мови

Одна з основних особливостей південних діалектів азербайджанської мови — це те, що в багатьох випадках вони не дотримуються гармонії голосних, що є усталеною нормою в літературній азербайджанській мові, так само як і в більшості інших тюркських мов.

Недотримання закону гармонії голосних також можна побачити і в багатьох інших діалектах азербайджанської, але саме в південних говорах це зустрічається найчастіше, особливо в Тебрізькому діалекті. Деякі вчені вказують на те, що це є наслідком арабського алфавіту, в якому не завжди пишуться голосні букви. Інші ж вчені наголошують на тому, що відсутність гармонії голосних є нормою в

діалектах азербайджанської мови (Məmmədli, 2019, с. 22). На нашу думку применшення ролі гармонії голосних у носіїв південних діалектів є наслідком тяготіння до спрощення вимови, що є нормою для багатьох розмовних варіантів різних мов.

Серед морфологічних особливостей, що зустрічаються в Ордубадських і Тебрізьких говорах, є двохваріантність афіксу родового відмінку, що містить лише губні голосні -un, -ün (в літературній азербайджанській мові родовий відмінок чотирьохваріантний -ın, -in, -un, -ün), наприклад: Qarabağın-Qarabağun, arabanın-arabanun, qələmin-qələmün, çayın-çayun, evin-evün (Məmmədli, 2019, с. 96).

Також в Тебрізькому діалекті зустрічається такий специфічний афікс родового відмінку як “-ı, -i, -u, -ü” та “-nı, -ni, -nu, -nü” якщо слово закінчується на голосну (Məmmədli, 2019, с. 97). Ці афікси є омонімами знахідного відмінку та підбір голосного звуку в основному не є усталеним і в основному залежить від окремо взятого мовця. Наприклад речення: “Oğlanı atası bir qızı görür”, що літературною азербайджанською мовою буде звучати як “Oğlanın atası bir qızı görür” (Məmmədli, 2019, с. 97). Як ми можемо бачити, на відміну від літературної мови, в цьому реченні не зберіглась гармонія голосних — після звуку [a] носіїв Тебрізьких діалектів вимовить звук [i]. При чому гармонія голосних не зберіглась як в афіксі родового відмінку, так і в афіксі приналежності.

Використання афіксів знахідного відмінку в південних діалектах по більшій частині не відрізняється від використання афіксів в літературному стандарті азербайджанської мови. Південні діалекти мають ті ж самі афікси для знахідного відмінку (-ı, -i, -u, -ü), але на відміну від Нахчиванських говорів, де активно використовуються усі 4 варіанти цих афіксів, в Тебрізьких говорах використовуються лише два варіанти афіксів знахідного відмінку (-ı, -i) (Məmmədli, 2019, с. 103). Ситуація з лише двома афіксами знахідного відмінку в Тебрізькому діалекті є такою ж самою, як і лише два варіанти для родового відмінку в цьому ж діалекті (-un, -ün). На нашу думку це свідчить про те, що носії

Тебрізьких діалектів рухаються до зменшення кількості варіантів афіксів і можливо, що з часом завдяки цьому процесу кількість варіантів афіксів зменшиться ще більше.

Як ми вже зазначили в Південній групі діалектів азербайджанської мови не зберігається гармонія голосних, що не є винятком й для знахідного відмінку. Наприклад, “əlovi”, “quzuni” в Нахчиванському говорі та “tuluğı”, “yuni”, “oti”, “kürki”, “güni” в Тебрізькому говорі (Məmmədli, 2019, с. 104). Найбільша невідповідність гармонії голосних звуків прослідковується саме в Тебрізькому діалекті, через наявність всього двох варіантів для афіксів знахідного відмінку.

Афікси інших відмінків в південних діалектах азербайджанської мови не сильно відрізняються від загальноприйнятих в літературному стандарті мови.

Також додаткову увагу в дослідженні південних діалектів ми маємо приділити афіксам, що позначають час.

В південних діалектах азербайджанської мови (на відміну від літературної мови, де використовуються афікси “-ı”, “-ir”, “-ur”, “-ür”) для позначення теперішнього часу використовуються такі афікси як “-iy”, “-io”, “-iri”, наприклад “gəlir-gəliy”, “gedir-gedio”, “sevir-seviri” (Şirəliyev, 2008, с. 23). На нашу думку ці афікси наближають дані діалекти азербайджанської мови до однієї групи або континууму із східними діалектами турецької мови, де афікси теперішнього часу є схожими. Також, варто відзначити, що афікс “-io” також як і афікси відмінків, про які ми написали вище, порушує гармонію голосних, що в черговий раз свідчить про недотримання закону сингармонії в Південних діалектах.

Афікси майбутнього категоричного часу другої особи однини і множини приймають форму “-as” “-əs” (на відміну від літературних афіксів “-acaq”, “-əcək”). Наприклад: “tutassan”, “gələssən”, “oturassız”, “gələssiz” тощо (Ширалієв, с.23).

2.3 Лексика Південної групи діалектів азербайджанської мови

Як і будь які діалекти Південна група діалектів азербайджанської мови має слова як загального походження і значення (типу “mən”, “sən”, “o” тощо), так і специфічну лексику походження якої дуже часто буває важко встановити. Ці діалекти мають як фонетичні діалектизми — слова, що відрізняються від літературного варіанту лише специфічною вимовою, так і лексичні діалектизми — слова, яких немає в інших літературній мові, або інших діалектах.

Також, навіть в межах однієї групи діалектів лексика може дуже сильно відрізнятися від населеного пункту до населеного пункту.

Оскільки однією з цілей нашої дослідницької роботи є виявлення джерел запозичень в Південній групі діалектів азербайджанської мови, то ми хотіли б при розгляді теми лексики приділити більше уваги саме цій проблемі.

За лексичним складом Південна група діалектів доволі сильно відрізняється від усіх інших груп діалектів азербайджанської мови саме тим, що в її складі найбільше саме слів арабсько-перського походження. Загалом для діалектів азербайджанської мови виділяють такі мови, з яких найчастіше запозичується лексика: арабська, перська, талишська, татська, іберо-кавказькі мови та європейські і слов'янські мови (Məmmədli, 2019, с. 308).

Деякі зазначені вище мови є сусідами з азербайджанською (як, наприклад, талишська, татська та мови іберо-кавказької групи), а деякі мали або досі мають сильний вплив на азербайджанську, а особливо на її діалекти (наприклад, арабська, перська, європейські мови та російська).

В контексті діалектів, то з іберо-кавказьких мов найбільше запозичують лексику північні діалекти, з талишської південно-східні, а з перської, власне як ми і зазначили, південні діалекти, в особливості діалекти міста Тебріз, що знаходиться в Ірані. Запозичення лексики з цих мов по більшій частині зумовлено географічним розповсюдженням діалектів та специфікою етно-культурного співіснування азербайджанців з представниками інших народностей.

Власне південні діалекти мають найбільше запозичень арабсько-перського походження (а в Тебрізьких діалектах переважає частка саме перських запозичень), тому що носії цих діалектів найбільше контактували і досі контактують з носіями цих мов.

Серед арабсько-перських запозичень, що характерні для південних діалектів як приклад можна навести такі: qəfə (çay), ərə (mişar), səndəl (stul), fəş (xalça), səf (sıra), külfət (ailə), bərq (işıq), qəza (hadisə), miz (stol), bam (borc) (Məmmədli, 2019, с. 309).

На нашу думку в лексичному плані Тебрізькі діалекти не зовсім вірно буде виділяти в одну групу із Ордубадськими та Нахчиванськими діалектами, що разом становлять Південну групу діалектів, тому що азербайджанська мова жителів міста Тебріз і так має багато перських слів, а в Тебрізькому діалекті кількість цих запозичень перевищує їх кількість в тому ж Ордубадському і Нахчиванському діалектах.

Також варто особливо відмітити запозичення лексики з європейських мов в Тебрізькому діалекті. Абсолютна більшість лексики, що запозичується з європейських мов в літературну азербайджанську мову або в інші діалекти проходить через “фільтр” російської мови і в основному фонетично не асимілюється. Але це не стосується Тебрізьких діалектів, в які лексика з європейських мов потрапляє без російського впливу. Наприклад, це такі слова, як “döhdür” (лікар), “isfalt” (асфальт), “trahdır” (трактор) (Məmmədli, 2019, с. 310). Таке фонетичне запозичення не стосується усіх інших діалектів і пояснюється тим, що Тебріз розташовується в Ірані і мовці, що там живуть ніколи не підпадали під вплив російської мови на відміну від мовців в Азербайджанській Республіці.

Що стосується визначення запозиченої лексики в південних діалектах за стилістикою, то вона є різною і по більшій мірі залежить від кожного окремо взятого мовця. Якщо з російської мови запозичують в основному лише неологізми та наукові терміни, то на півдні Азербайджану перська лексика має абсолютно

різне стилістичне забарвлення та в основному є ситуативною (Məmmədli, 2019, с. 310). Тобто це означає те, що носій південних діалектів під час розмови в одному реченні може використати перське слово для позначення того чи іншого явища, а в іншому реченні вже може використати власне тюркське слово для того ж самого явища.

2.4 Про вплив південних діалектів на азербайджанську мову

Що стосується впливу групи діалектів, що зазначена в темі нашої курсової роботи, то варто відзначити, що один з діалектів — Тебрізький певний час мав досить сильний вплив на азербайджанську мову, а точніше, навіть, вважався за літературний стандарт азербайджанської мови (приблизно з XV по XVII століття) (Məmmədli, 2019, с. 7).

Приблизно в цей же час в азербайджанську мову починає проникати багато арабсько-перських запозичень, що також можна пояснити впливом цього діалекту на загальнонаціональну мову.

Окрім лексичного впливу південні діалекти, як ми вже зазначили в підрозділі присвяченому фонетиці, в певній мірі вплинули на розмовну мову. Деякі фонетичні особливості змогли прижитись в мові простого люду (заміна звуку [ç] на [ts], а також дзвінка вимова кінцевого звуку [q]).

Також, деякі діалектизми з цієї групи можна зустріти в літературних творах письменників, що є родом з регіонів розповсюдження цих діалектів.

ВИСНОВКИ

В даній курсовій роботі ми змогли охарактеризувати Південну групу діалектів азербайджанської мови, визначили основні фонетичні, морфологічні та лексичні особливості Тебрізького, Ордубадського та Нахчиванського діалектів, що входять до цієї групи говорів.

Згідно усього, що написано вище, ми можемо дійти висновків, що:

1. Південні діалекти азербайджанської мови завдяки своїм характерним рисам дійсно можна вважати окремими від усіх інших груп говорів (Північної, Західної та Східної груп). А також діалекти Нахчивану, Ордубаду та Тебрізу мають певні схожі риси, що дозволяють взяти їх в одну групу.
2. Однією з основних специфічних рис, що виділяють Південні діалекти, є недотримання закону гармонії голосних та мала варіативність афіксів на позначення граматичних часів та відмінків (при використанні цих афіксів також не дотримується закон сингармонії).
3. За лексичним наповненням діалекти півдня відрізняються від усіх інших діалектів (в особливості північних) наявністю великої кількості арабсько-перських запозичень, що є результатом тісних контактів носіїв цих діалектів з носіями перської мови. Також, на нашу думку, в плані запозичення лексики Тебрізький діалект можна винести окремо від усієї Південної групи говорів тим, що в носії цих діалектів мають тісніші зв'язки з перською мовою, результатом чого виступає більша кількість лексики перського походження в діалектній мові.
4. Діалектна мова є дуже ситуативною результатом чого виступає те, що діалекти доволі складно систематизувати за фонетичними та морфологічними ознаками.
5. Вплив Південної групи діалектів на азербайджанську мову можна прослідкувати тільки на її розмовному варіанті. Цей вплив є фонетичним і зачіпає лише вимову деяких звуків у деяких мовців.

Як висновок ми можемо стверджувати, що в нашій курсовій роботі ми змогли охарактеризувати діалекти півдня Азербайджану за розділами мовознавства, що зазначені в темі нашої роботи. З точки зору наукової цінності в нашій курсовій роботі ми зробили певні твердження, що проливають світло на особливості функціонування південних говорів, завдяки чому є можливим подальший поглиблений науковий розгляд цих діалектів.

ANOTASIYA

Bu kurs işində biz Azərbaycan dilinin cənub dialekt qrupunu nəzərdən keçirdik. Bu dialektlərin qrupuna üç əsas dialekt — Təbriz, Ordubad və Naxçıvan dialektləri daxil olunur. Bəzi tədqiqatçılar bu qrupa İrəvan şivəsi də daxil edirlər.

Biz bu dialektlərin fonetik, morfoloji və leksik xüsusiyyətlərini təsvir etmişik. Bundan əlavə, onların başqa dialektlərdən fərqli cəhətləri demişik. Bu üç dialektlərin niyə bir qrup təşkil etdiyini də başa düşdük.

Fonetik baxımından bu dialektlər spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir, məsələn, [ç] səsi [ts] səsi kimi tələffüz olunur və sözün sonunda [q] səsi [x] səsi kimi tələffüz olunur. Bu fonetik xüsusiyyətləri danışığı Azərbaycan dilinə müəyyən dərəcədə təsir etmişdir. Morfoloji baxımından bu dialektlər sait harmoniyası qanununa əməl etmir və bu belə xüsusiyyətdir ki, bu dialektlər qrupunu digər qruplardan fərqləndirir. Leksik baxımından isə Cənub dialektlər qrupu farscadan çoxlu alınma sözlərinə malikdir.

Nəticədə biz deyə bilirik ki, Azərbaycan dilinin cənub dialektlərini ayrıca qrupa bölmək olar. Yalnız onlar üçün xarakterik olan kifayət qədər xüsusiyyətlərə malikdir.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Діалектизм. (2001). У А. Волков (Ред.), *Лексикон загального та порівняльного літературознавства* (с. 150). Чернівці: Золоті литаври.
- Железняк, М. Г., & Масенко, Л. Т. *Діалект*. Енциклопедія Сучасної України. <https://esu.com.ua/article-24450>
- Жилко, Ф. Т. (1955). *Нариси з діалектології української мови*. Київ: Радянська школа.
- Жилко, Ф. Т. (1961). *Деякі питання лінгвогеографічного аспекту в українській діалектології*. Київ: Радянська школа.
- Ковалів, Ю. І. (Уклад.). (2007а). *Літературознавча енциклопедія : У 2 т. (Т. 1)*. Київ: ВЦ «Академія».
- Ковалів, Ю. І. (2007б). *Літературознавча енциклопедія : У 2 т.: Т. 2. М-Я*. ВЦ Київ: ВЦ «Академія».
- Лісовий, В. С. (2001). *Автономія і гетерономія*. Енциклопедія Сучасної України. <https://esu.com.ua/article-42466>
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., & Зяблюк, М. П. (Ред.). (2004). *Українська мова: Енциклопедія* (2-ге вид.). Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Синявський, О. (1929). *Український діалектологічний збірник* (Т. 2).
- Chambers & Trudgill. (2004). *Dialectology* (2-nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Səfəroğlu, Ə. (2008). *Seçilmiş əsərləri*. Bakı: Mütərcim.
- Kerswill, P. (2003). Dialect levelling and geographical diffusion in British English. У D. Britain & J. Cheshire (eds.), *Social dialectology* (p. 223–243). Amsterdam: Benjamins.
- Markus, M. (2007). Joseph wright's english dialect dictionary (1898-1905) computerised: Architecture and retrieval routine. *Studies in Variation, Contacts and Change in English: Towards Multimedia in Corpus Studies*, (2). Helsinki: University of Helsinki
- Muljačić, Ž. (1993). Standardization in romance. У *Trends in romance linguistics and philology* (Vol. 5, p. 77–116). Berlin: De Gruyter.
- Məmmədli, M. (2019). *Azərbaycan dialektologiyası*. Bakı: Zərdabi LTD.

- Petyt. (1980). *The study of dialect: An introduction to dialectology*. Boulder: Westview Press.
- Şirəliyev, M. (2008). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Smelser, N. J., & Wright, J. D. (eds.). (2015). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2-nd edition). Amsterdam: Elsevier.
- Teymurlu, Z. (2017). *AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT LEKSİKASI (türk ədəbi dili ilə ortaq sözlər)*. Bakı: Mühəndislik Universitetinin nəşri.
- Trudgill. (2004). Globalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe. *Y Speaking from the margin: Global English from a European perspective* (p. 35–49). Frankfurt: Peter Lang.

